

УДК 342.998.85(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.92>

СУДДІВСЬКИЙ РОЗСУД В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

Шведа Б.В.,

аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
ORCID: 0000-0002-2670-3199

Шведа Б.В. Суддівський розсуд в адміністративному процесі.

У статті на підставі системного аналізу чинного національного законодавства та положень Європейського Суду з прав людини розглянуто суддівський розсуд в адміністративному процесі. Актуальність теми зумовлена тим, що дослідження природи правозастосування дозволить визначити роль розсуду в юридичній діяльності, позначити його місце в арсеналі засобів правового регулювання, створити умови для підвищення соціальної значущості права. Методологічну основу складає сукупність загальнонаукових методів дослідження, як аналіз, синтез одержаних результатів. Також застосовувалися спеціальні та приватно-наукові методи: логічний, системний, порівняльно-правовий, функціональний, соціологічний, аксіологічний. Предметом є теоретичні концептуальні розробки щодо суддівського розсуду та його меж. Суддівський розсуд у романо-германській правовій сім'ї за панування доктрини юридичного позитивізму, яка доповнюється природно-правовим напрямом, у діяльній аспекті представляє вибір, здійснюваний у межах правової норми. Зазначено, що правозастосовний розсуд – це здійснювана з урахуванням і у межах закону діяльність уповноважених суб'єктів права, що передбачає можливість вибору оптимального рішення у юридичній справі. Межі розсуду – це правові рамки, встановлені за допомогою правових юридичних засобів, які обмежують обсяг застосування права. Виходячи з юридичної природи правозастосовних відносин, що мають двоїсту структуру, яка включає матеріально-правовий зміст та процедурно-процесуальну форму здійснення межі суддівського розсуду при розгляді конкретної справи, які визначені матеріально-юридичними засобами, що складаються з: розпоряджень матеріальної норми закону; обставин справи; положень судової практики; принципів права. Щодо процедурно-процесуального аспекту, межі суддівського розсуду визначено засобами: повноваженнями суду; змістом висунутих вимог; процесуальними термінами; суб'єктними межами. Подальше дослідження передбачає визначення впливу інформаційних технологій на суддівський розсуд.

Ключові слова: суддівський розсуд, правозастосовні відносини, межі правового регулювання, правовий та моральний аспекти, ефективність судочинства.

Shveda B.V. Judicial discretion in the administrative process.

In the article, based on a systematic analysis of the current national legislation and the provisions of the European Court of Human Rights, judicial discretion in the administrative process is considered. The topicality of the topic is determined by the fact that the study of the nature of law enforcement will allow us to determine the role of discretion in legal activity, mark its place in the arsenal of legal regulation tools, and create conditions for increasing the social significance of law. The methodological basis is a collection of general scientific research methods, such as analysis and synthesis of the obtained results. Special and private scientific methods were also used: logical, systematic, comparative legal, functional, sociological, axiological. The subject is theoretical conceptual developments regarding judicial discretion and its limits. Judicial discretion in the Romano-Germanic legal family under the rule of the doctrine of legal positivism, which is complemented by the natural-law direction, in the operational aspect represents a choice made within the limits of the legal norm. It is noted that law-enforcement discretion is an activity of authorized legal subjects carried out taking into account and within the limits of the law, which provides for the possibility of choosing the optimal decision in a legal case. Limits of discretion are legal frameworks established by legal means that limit the scope of application of law. Based on the legal nature of law-enforcement relations, which have a dual structure, which includes the material-legal content and the procedural-procedural form of the exercise of the judicial discretion when considering a specific case, they are determined by material-legal means, which consist of: orders of the material norm of the law; circumstances of the case; provisions of court practice; principles of law. As for the procedural aspect, the limits of judicial discretion are defined by means of the powers of the court; the content of the demands; procedural terms; subject

boundaries. Further research involves determining the impact of information technology on judicial discretion.

Key words: judicial discretion, law-enforcement relations, limits of legal regulation, legal and moral aspects, judicial efficiency.

Постановка проблеми. Розвиток науки спричинив суттєве розширення сфер життєдіяльності, які вимагають правового регулювання. Кількісна складова законодавчих актів, що видаються законодавчим органом, зростає. Ряд законів і нормативних актів не має досконалості з технічної точки зору. Не всі норми відрізняються ясністю та зрозумілістю, деякі сформульовані таким чином, що допускають подвійне тлумачення. Правовий матеріал настільки різноманітний, що не дає можливості законодавцеві належним чином забезпечити його охоплення в нормативно-правових актах. Серйозною проблемою є наявність у законах прогалин та колізій. Як наслідок, юридичні колізії провокують низку негативних факторів, зокрема, труднощі у правозастосовчій діяльності, включаючи роботу судових органів. У певних випадках особи, які застосовують право вправі ухвалити рішення, керуючись власним розсудом. У зв'язку з цим суддівський розсуд стає тим значущим фактором, який сприяє ефективному та своєчасному подоланню правових прогалин. Процес застосування права безпосередньо пов'язаний із розсудом осіб, які його здійснюють.

Стан опрацювання цієї проблематики. Окремі аспекти порушеної проблематики досліджували вчені: Н.Є. Блажівська, В.М. Бевзенко, О.В. Білоус, Ю.Є. Вовк, С.М. Глубоченко, П.В. Діхтієвський, Ю.А. Дорохіна, Н.В. Коваленко, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, М.В. Котенко, І.О. Кравченко, О.В. Кузьменко, О.С. Лагода, Ю.О. Легеза, Д.В. Лученко, М.В. Оніщук, Н.Б. Писаренко, О.Р. Радишевська, О.М. Семеній, О.І. Сеньків, М.І. Смокович, С. Г. Стеценко, М. С. Сусак, Т.І. Фулей, Ю.І. Цвіркун, С.В. Шахов, С.В. Шевчук та ін. Адаптація національного законодавства до вимог Європейського Союзу вимагає проведення теоретико-правових досліджень у контексті визначення ефективності діяльності суддів.

Метою статті є дослідження суддівського розсуду в адміністративному процесі.

Виклад основного матеріалу. Застосування права це особливий вид державної юридичної діяльності, пов'язаної з розсудом, що дозволяє враховувати різноманітність життєвих ситуацій. Розсуд у процесі правозастосування включає наявність таких підстав, як оціночні поняття щодо певних чи альтернативних санкцій імперативних норм, диспозитивних правових норм, прогалини у праві, юридичних колізій. Розсуд передбачає

певну свободу особі, як застосовує право, яка, проте, може бути безмежною. Від розсуду один крок до свавілля, коли ігноруються, відкидаються всякі засади законності.

Розумний розсуд не значить порушення законності. У змісті феномена розсуду переплітаються поняття законності, доцільності, справедливості. Недостатньо врегульований правом, розсуд творчо забезпечує законність. Головна проблема полягає у визначенні належного ступеня, обсягу розсуду, встановлення меж свободи суб'єктів, які застосовують право. Для вирішення цих завдань необхідно використати весь арсенал юридичних і соціальних засобів.

Судовому процесу притаманна важлива частина суддівського розсуду. Цей чинник зумовлений тим, законодавство містить вагому кількість норм, що допускають суддівський розсуд. З метою винесення справедливого, обґрунтованого мотивованого акту суддя аналізує норму права та «соціальний фон», весь арсенал соціальних норм і засобів. Це зумовлено у адміністративному процесі тим, що суддівський розсуд проходить, переривається і знову виникає протягом усієї структури доказування на будь-якому етапі судового розгляду. Проявляється у певному зіставленні встановлених судом обставин із можливим вибором певного варіанта прийнятого рішення. В умовах швидкоплинних змін у суспільстві та з труднощами розвитку суспільних відносин практично неможливо передбачити та докладно відобразити у законодавчих актах усі можливі способи розвитку суспільних відносин.

Суддівський розсуд, відбиваючись у судовому процесі, робить замах на процесуальну рівноправність. Не можна не згадати процесуальний претендент у випадках, коли за основу повсякденної поведінки або прийняття рішення береться класична практика, що склалася століттями, якою суддя користується, видаючи за особистий розсуд.

Суддівський розсуд – врегульованим правовими нормами, специфічний вид правозастосовчої діяльності, що здійснюється в процесуальній формі, сутність якого полягає у наданні суду у відповідних випадках вирішувати спірне правове питання, виходячи з мети, яку переслідує законодавець, принципів права та інших загальних положень закону, конкретних засад розумності, сумлінності, справедливості та основ моралі [1, с. 166].

Розсуд виступає доповненням правового регулювання за умов неможливості забезпечення його повноти. Переважання в розсуді вольових особистих засад, не властивого знеособленому формалізованому позитивному праву, не є перешкодою для віднесення його до юридичних засобів через органічний зв'язок розсуду з позитивним правом, набуття правової легітимації та

одночасно меж розсуду з супутніми гарантіями забезпечення законності, навіть через наявність об'єктивних імперативів, контекстуально пов'язаних з нормативними межами розсуду, які стосуються правового регулювання та процесу реалізації розсуду [2, с. 92].

У системі позитивного права розсуд є сфера невизначеності, що вбудовується у зміст гіпотези, диспозиції чи санкції, або повністю замінює один чи кілька традиційних елементів логічної норми права, встановлює свободу реалізації повноваження судді. У структурі правовідносин розсуд є дискреційне повноваження, у практиці реалізаційної права – дискреційний акт індивідуального регулювання суспільних відносин. У правовій невизначеності розсуд набуває нормативну підставу (правову легітимацію), у дискреційному повноваженні – потенційний вид, а у дискреційному акті індивідуального регулювання суспільних відносин – реальне втілення.

Умовами використання розсуду в адміністративному праві як необхідний і незамінний засіб упорядкування суспільних відносин є: дотримання при наділенні дискреційними повноваженнями загальних публічних імперативів відносин; наявність нормативних підстав у вигляді правової невизначеності щодо елементів відносин, при якій вибір варіанта вирішення питання не повною мірою визначено наперед правовими нормами, а також наявність фактичних підстав розсуду у вигляді об'єктивної неможливості формалізації суспільних відносин.

Суддівський розсуд – це об'єктивна можливість вільного вибору суддею одного з варіантів, закріпленого в праві, одночасно обмеженість вибору правилами, викладеними у нормі права.

Суддівський розсуд – дозволене законом повноваження судді з різних варіантів рішення прийняти єдине правильне стосовно аналізованої ситуації, дотримуючись чинного закону та захищаючи права суб'єктів правовідносин та їх законні інтереси.

Суд у конкретному випадку виступає, головним чином, як суб'єкт, який має лише суспільні інтереси, тому він має право вибору застосувати норму права залежно від конкретних обставин, які виникають у ході розгляду певної адміністративної справи. Інтереси суду викладені законодавцем як конкретні завдання у статті 1 «Завдання Кодексу України про адміністративні правопорушення» Кодексу України про адміністративні правопорушення, статті 2 «Завдання та основні засади адміністративного судочинства» Кодексу адміністративного судочинства України [3; 4]. Ці завдання лежать у суспільній доступності, тому досягнення певних завдань є обов'язком і єдиним завданням існування суду.

Саме в такому аспекті слід розуміти суддівський розсуд та проблеми його застосування у ді-

яльності судів. Якщо інтерпретувати суддівський розсуд більш відкрито, то виникає питання щодо різниці між суддівським розсудом та свавіллям судді. Адже неідеальне та застаріле право (Кодекс України про адміністративні правопорушення прийнято у 1984 році) не регламентує відносини, що склалися в нових умовах розвитку суспільства. У подібних ситуаціях під суддівським розсудом варто розуміти вибір такого варіанта розгляду справи, який є з погляду права законним.

Суддівський розсуд у таких випадках співвідноситься з тлумаченням правової норми та вибором способу вирішення з кількох альтернатив. Тому за наявності складнощів у ухваленні певного рішення суддя застосовує свій індивідуальний потенціал особистого досвіду та світосприйняття. Суддівський розсуд – це складне та багатогранне явище, а підходи до його характеристики дуже плюралістичні.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначає незалежність судді [5]. Незалежність судді означає одночасну наявність в органі юстиції характеристик: інституційної незалежності як відокремленого становища суду у системі державних органів та відсутності впливу третіх осіб на суд при реалізації повноважень; функціональної самостійності як наявності у суду всієї повноти державної влади та організаційно-технічних засобів, необхідних для реалізації повноважень; неупередженості як об'єктивного ставлення судді до сторін процесу та правовому спору, що виникло, у відсутності упередженості та упередження. Принцип незалежності суду і судді охоплює суддівський розсуд.

Можна виділити такі найбільш значущі аспекти аналізованого правового явища: правозастосовний розсуд – це процес творчий, оскільки за його результатом суддя покликаний знайти оптимальне рішення, дотримуючись балансу законності та доцільності; правозастосовний розсуд представляє одну з форм втілення в життя повноваження судді, які мають дискреційний характер; правозастосовний розсуд представляє можливість, що має диспозитивний характер, прийняти рішення у ході та в результаті застосування права; правозастосовний розсуд повинен мати межі, що відмежовують його від зловживання правом та правопорушень.

Поєднання цих факторів та тлумачення основ права, правових засад створює умови вирішення навіть складних правових ситуацій. Як засіб вирішення можна використовувати моральні категорії.

Доцільно відзначити найбільш значущі концептуальні висновки: свобода розсуду в судді досить значна; при оцінці інформації суддя не завжди володіє всім необхідним обсягом інформації; значимість результату цієї оцінки дуже висока; від ухвалення суддею рішення, виходячи

з суддівського розсуду, безпосередньо залежить результат реалізації правосуддя.

Інформатизація судових систем шляхом упродовження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій є одним із ефективних способів підвищення рівня доступності та якості правосуддя, що безпосередньо має відношення до суддівського розсуду [6, с. 392].

Процес розмежування рішень судді, в яких мають місце допущені помилки, не пов'язані з провинною судді, та помилками, які можна розуміти як необережну провину судді, є завданням, яке дуже важко здійснити.

Виникає питання щодо відмінності суддівського розсуду від внутрішнього переконання судді. Внутрішнє переконання стосовно оцінки доказів закріплено у процесуальному законодавстві.

У ст. 252 «Оцінка доказів» КУпАП та ч. 1 ст. 90 «Оцінка доказів» Кодексу адміністративного судочинства України суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, заснованому на всебічному, повному, об'єктивному та безумовному дослідженні. Внутрішнє переконання категорія, яка виражає суб'єктивне ставлення до об'єктивної реальності, що ґрунтується на оцінці всіх доказів, досліджених у процесі судового слідства. Зазначене також має відношення до електронних доказів [7, с. 71].

Внутрішнє переконання це вільне від думки сторонніх осіб фундаментальне та морально обґрунтоване психологічне ставлення суб'єкта доведення до якості та кількості обов'язкових та вагомих елементів, які складають зміст поняття доказів, виступає як метод та результат оцінки доказів. Внутрішнє суддівське переконання – непов'язана формальними приписами розумова діяльність і результат цієї діяльності, має предметом докази, дозволяє робити всі необхідні дії щодо встановлення їх властивостей та отримання знання про обставини справи. Про це у свій час писав Є. В. Додін [8].

До основних критеріїв, що впливають на становлення внутрішнього переконання в оцінці доказів суб'єктами доказування, належать: морально-етичні ціннісні переконання суб'єкта доказування; рівень кваліфікації щодо юридичної діяльності, пов'язаної з оцінкою доказової інформації; психологічна функціональність даного суб'єкта, здатність боротися із зовнішнім впливом та відстоювати власну точку зору.

Можна уявити правильним розуміння критерію оцінки доказів, за внутрішнім переконанням, судді, оскільки, будучи не пов'язаним з оцінкою доказів іншими особами, суддя щодо закону зобов'язаний давати оцінку зібраним доказам, які не мають передбаченої сили, хоча внутрішнє переконання судді ґрунтується на достовірності фактів та спирається на перевірені під час судового розгляду докази.

Внутрішнє суддівське переконання, обґрунтоване сукупністю доказів, може формуватися лише під час справедливого судового розгляду, умови якого сформульовані у ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод [9].

У цьому сенсі справедливість процедури судового розгляду, виражена у засобах реалізації як змагальність і рівноправність сторін; об'єктивність та неупередженість; безпосередність, що є важливою умовою формування обґрунтованого внутрішнього суддівського переконання [10, с. 55].

Різниця між внутрішнім переконанням та суддівським розсудом полягає в тому, що суддя людина, з конкретним життєвим і професійним досвідом, який не однаковий у всіх. Це призводить до відмінної оцінки різними судами одних і тих же доказів. На відміну від внутрішнього переконання, суддівський розсуд має місце тоді, коли законодавець формує певне поле, або межі, у яких суддя має право діяти самостійно, або коли є прогалини у законодавстві.

Одночасно, не можна розглядати суддівський розсуд з позиції права суду, оскільки це обов'язок. Можливість суддівського розсуду вбачається у низці юридичних норм, виконується у процесуальній формі.

Використовуючи розсуд, суддя зобов'язаний мотивувати ухвалення конкретного рішення та обґрунтувати вибір такого варіанту рішення, інакше рішення буде необґрунтованим і незаконним. У власному розсуді суддя здійснює вільний вибір можливого правового рішення у межах, іменованими межами судового розсуду. Межами суддівського розсуду слід вважати необхідні обмеження, що гарантують застосування цього інституту, щодо забезпечення правомірності та доцільності прийнятого судом рішення [11, с. 189].

Функціонування інституту суддівського розсуду передбачає комплекс правових і моральних меж. Правові межі суддівського розсуду пов'язані із змістом принципів і норм права, юридичною практикою застосування. У правозастосуванні ці межі є домінуючими (основними), саме вони більшою мірою ставлять межі, в рамках яких вибір судом варіанта рішення найбільш оптимальний.

Морально-правові межі суддівського розсуду формуються на засадах моральних категорій, які знайшли правове закріплення. У судовій практиці зазначені межі в більшості випадків можна віднести до допоміжних або факультативних, що доповнюють і конкретизують правові межі розсуду.

У разі застосування судом принципів права межі суддівського розсуду встановлюються за допомогою спеціального юридичного механізму визначення змісту. Застосування принципів

права передбачає аналіз та оцінку меж розсуду суду. Мова йде про самостійне визначення змісту принципу, ґрунтуючись на загальному сенсі права, меті законодавця, роз'ясненнях судів вищих інстанцій, знання правової науки, що охоплюють зміст, який шукають.

Правові межі судового розсуду, що містяться у нормативно-правових актах, закріплені у нормах права, за допомогою фіксування доступних альтернатив, за допомогою встановлення верхніх та (або) нижніх меж варіантів рішень, опису певних умов (тимчасові рамки, настання певних обставин), якісні, кількісні умови тощо). Техніко-юридичні прийоми дозволяють суду найбільш оптимально вирішити конкретну справу та забезпечити законність.

Висновки. Особливості суддівського розсуду багато в чому визначаються характером романо-германської правової сім'ї, до якої можна віднести Україну, специфікою її нормативних розпоряджень, що допускають різні варіанти поведінки учасників правовідносин. Можливість вибору найбільш доцільного варіанта вирішення конкретної справи породжує практичну необхідність в інституті розсуду суду. Суддівський розсуд явище складне та суперечливе. Неоднозначність проявляється у неминучому суб'єктивному впливі судді на результат розсуду. Суб'єктивний чинник таїть небезпеку свавілля.

Розсуд суду – це універсальний спосіб вирішення спірних ситуацій в умовах відсутності або недостатності правового регулювання окремих відносин, що дозволяє врахувати всі індивідуальні чинники та умови справи, яка розглядається. Уникнути зловживання правом і свавілля дозволяє обмеження розсуду певними межами.

Природу суддівського розсуду можна порівняти з одним цілим, що складається з двох компонентів це обов'язок і право. Право судді знайти вирішення спірного питання, враховуючи мету, яку переслідує законодавець, принципи права та інші загальні положення закону, певні обставини справи, виходячи з розумності, сумлінності, справедливості та основ моралі. Це головне завдання судді з кількох варіантів обрати саме те рішення, яке найбільше цілісно захистить законні інтереси та права суб'єкта правовідносини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Харченко М.В. Розсуд судді під час розгляду справ в адміністративному судочинстві: дис. ... д-ра філософії, спец. 081 право. Запоріжжя, 2023. 208 с.
2. Сусак М.С. Процесуальний розсуд адміністративного суду першої інстанції: сутність та особливості реалізації: монографія. Київ: Дакор, 2022. 238 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#Text>.
4. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747- IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15>.
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402- VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1402-19>.
6. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Ярема О.Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
7. Єсімов С.С. Електронні документи як докази у справах про адміністративні правопорушення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 68–74.
8. Додін Є.В. Доказування і докази в правозастосовній діяльності органів радянського державного управління. Київ: Вища школа, 1976. 283 с.
9. Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
10. Серкевич І.Р., Лісіцина Ю.О. Психологічні особливості внутрішнього переконання судді. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. *Юридичні науки*. 2022. № 11. С. 51–57.
11. Римарчук Р.М. Судовий розсуд як елемент правозастосовної системи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 188–190.